

DOI https://doi.org/10.32782/naoma-bulletin-2026-6-12
УДК 726:271-523.6|(477)"08/13"
ORCID ID: 0000-0003-1707-9598

Катерина Міхеєнко
кандидатка архітектури, доцентка
Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури
kateryna.mikheienko@naoma.edu.ua

ЗАКОМАРНИЙ ХРАМ: ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ

Анотація. У статті розглядається закомарний храм, характерною ознакою якого є завершення всіх прясел фасаду напівкруглими закомарами, незалежно від конструкції перекриття. Такий тип храму поширився на території Київської Русі у XII столітті. У цей період закомарний храм мав кілька варіантів, деякі з них розповсюдилися за межі території виникнення і стали міжрегіональними, інші не поширилися поза своїм регіоном, тобто були локальними. Тривалий час вважалося, що закомарний храм був запозичений до Київської Русі з Візантії, тому цілісна картина формування та розвитку цього типу храмів відсутня й досі. ***Метою статті*** є визначення етапів формування та розвитку закомарного храму як самобутнього явища архітектури Київської Русі, що має остаточно спростувати уявлення про його візантійське походження. ***Методи дослідження.*** Для досягнення поставленої мети використано порівняльно-історичний, типологічний та композиційно-стилістичний методи. ***Головні результати і висновки.*** На основі проведеного аналізу києворуських пам'яток кінця X–XII ст. визначено етапи формування та розвитку закомарного храму, які охоплюють період від середини XI ст., часу першої відомої декоративної закомари, до кінця XII ст., коли цей тип був майже повністю витіснений стовпоподібними храмами. Це дає підстави розглядати закомарний храм як самобутнє явище архітектури Київської Русі. Відсутність суцільних закомарних завершень у візантійській архітектурі, а також у храмах початкового етапу розвитку києворуської мурованої архітектури, спростовує думку про візантійське походження такого типу.
Ключові слова: архітектура, Київська Русь, Візантія, закомарний храм, самобутня архітектурна традиція.

Kateryna Mikheienko
PhD in Architecture, Associate Professor
National Academy of Fine Arts and Architecture, Ukraine
kateryna.mikheienko@naoma.edu.ua

ARCH-GABLED CHURCH: STAGES OF FORMATION AND DEVELOPMENT

Abstract. The article examines the arch-gabled church, a characteristic feature of which is that all the façade bays are completed with semicircular arched gables, regardless of the structure of vaulting. Such a type of church became widespread throughout the territory of Kyivan Rus in the 12th century. During that period, the arch-gabled church existed in several variants. Some of them spread beyond the territory of their occurrence and became interregional, while others did not extend beyond their own region and remained local. For a long time, it was believed that the arch-gabled church had been borrowed by Kyivan Rus from Byzantium. Consequently, a comprehensive understanding of the formation and development of this type of church has yet to be established. ***The purpose of the article*** is to determine the stages of the formation and development of the arch-gabled church as a distinctive phenomenon of Kyivan Rus architecture, which should definitively refute the notion of its Byzantine origin. ***Research methods.*** To achieve the purpose, comparative and historical, typological, and compositional and stylistic methods were employed. ***Conclusions.*** Based on the analysis of Kyivan Rus monuments dating of the late 10th – 12th centuries, the stages of the formation and development of the arch-gabled church have been defined. They span the period from the mid-11th century, the time of occurrence of the first known decorative arched gable, to the end of the 12th century, when that type of church was almost entirely replaced with pillar-shaped churches. It provides grounds for considering the arch-gabled church a distinctive phenomenon of Kyivan Rus architecture. The lack of continuous arch-gabled completion in Byzantine architecture, as well as the churches dating from the initial stage of the development of Kyivan Rus stone construction, refutes the notion of the Byzantine origin of this type.
Key words*:* architecture, Kyivan Rus, Byzantium, arch-gabled church, distinctive architectural tradition.

Постановка проблеми. Архітектура Київської Русі кінця X – першої половини XIII ст., що є початковим етапом розвитку тяглої архітектурної традиції на теренах України як цілісне явище досі належно не проаналізоване і об'єктивно не охарактеризоване. Остаточно не спростованою залишається сформульована в науці радянського періоду концепція розгляду архітектури Київської Русі як частини російської культури. Згідно з нею найбільш розповсюджений у XII ст. закомарний

храм вважався запозиченим з Візантії, відповідно не мав місцевої специфіки. Сучасні українські дослідники від концепції радянських часів відмовилися, проте деякі її положення досі зберігаються, зокрема тезу про візантійське походження закомарного храму принципово ніхто не спростував. Оскільки такий тип храму як самостійне явище в архітектурі Київської Русі не розглядався, то цілісна картина його розвитку відсутня. Для вирішення цієї проблеми необхідно визначити етапи формування та розвитку закомарного храму, що може бути основою не лише для спростування тези про його візантійське походження, але й для створення цілісної концепції розвитку архітектури Київської Русі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наприкінці XIX ст. в Російській імперії була опублікована перша історія архітектури Київської Русі. У ній висловлювалася думка про те, що закомарний храм сформувався у Візантії, звідки був запозичений києворуською архітектурою [1]. Історики архітектури радянського періоду відмежовували архітектуру Київської Русі від візантійської, підкреслюючи її самостійність, тому про зв'язок закомарних храмів з візантійською архітектурною традицією, як у дореволюційний період (до 1917 р.), ніхто не говорив. Проте ніхто такого зв'язку принципово не заперечив, оскільки увагу радянські дослідники зосереджували на храмах стовпоподібних композицій, що набули завершених форм наприкінці XII століття [2]. Це пов'язане з тим, що стовпоподібні храми вважалися початковим етапом розвитку московських шатрових храмів XVI–XVII ст., а закомарні храми з цієї лінії розвитку випдали, тому їхнім походженням детально не займалися, і вони тривалий час не перебували в полі зору науковців. Лише у 1970–1980-х рр. закомарному храму було приділено належну увагу, зокрема встановлено, що його формування відбувалося у Києві у другій половині XI століття [3, с. 246]. Однак тогочасні дослідження хронологічно обмежувалися початком XII ст. і не охоплювали подальшого розвитку закомарних храмів.

У сучасних українських виданнях, присвячених загальному розвитку архітектури Київської Русі зазначається, що процес виникнення закомарного храму відбувався у Києві у другій половині XI ст. [4–6], натомість цілісна картина формування і розвитку цього типу залишається поза увагою. Публікації авторки статті останніх років зосереджувалися на вивченні збережених і відомих за матеріалами археологічних розкопок закомарних храмів XII ст., а також розглядалася києворуська архітектура початкового етапу розвитку з метою виділення в ній елементів, які стали основою самобутньої традиції [1; 3; 7; 8]. Наразі необхідним є узагальнення зібраних матеріалів для чіткого визначення етапів формування та розвитку закомарного типу храму як самобутнього явища в архітектурі Київської Русі.

Мета статті – визначити етапи формування та розвитку закомарного храму як самобутнього явища архітектури Київської Русі, що має остаточно спростувати уявлення про його візантійське походження.

Виклад основного матеріалу. Визначальною рисою закомарного храму є суцільні ряди закомар, які завершують не лише прясла, відповідні торцям рамен просторового хреста, але й малі прясла усіх кутових компартиментів, незалежно від характеру конструктивних вирішень їхніх перекриттів. Тому в таких храмах частина закомар є конструктивними, тобто такими, що заповнюють торці циліндричних склепінь, які виходять на фасад, а частина закомар – декоративними, оскільки їхні півкола розташовуються поряд зі схилами склепінь.

У візантійських храмах суцільні закомарні завершення всіх фасадних стін не зафіксовані. У них наявні кілька варіантів розташування закомар на фасадах: *закомари в торцях рамен просторового хреста* (Мірелейон (Бодрум-джамі), бл. 920 р.) і мечеть Хірамі Ахмеда-паші (IX – поч. X ст. (?) у Константинополі, церква Богородиці Космотери (1152 р.) у Феррах), часто над півциркульними склепіннями просторового хреста розташовувалися двосхилі дахи з муруваними трикутними щипцями в їхніх торцях і відповідні внутрішнім склепінням закомари на фасадах мали вигляд напівкруглих ніш, вписаних у трикутні фронтони (церква Богородиці (між 946 і 955 рр.) монастиря Осіос Лукас у Фокиді, церква Панагії Халкеон (1028 р.) у Салоніках (над нартексом закомари лишаються півциркульними); *суцільне закомарне завершення нартексу при розташуванні над ним хорів* (церква Панагії Халкеон (1028 р.) у Салоніках, Ескі Імарет Джамі (церква Христа Пантепопта(?), XI ст.) і західний фасад комплексу монастиря Пантократора (1118–1136 рр.) у Константинополі); *невеликі закомари, утворені півциркульними арками вікон, що частково виступають над горизонтальним карнизом кутових компартиментів, якщо на їх другому рівні розміщені каплиці* (церква Богородиці (907 р.) монастиря Ліпса (Фенарі Іса)

у Константинополі); *завершення барабанів куполів суцільним рядом закомар, утворених арками вікон* (Кіліссе Джамі (бл. 1100 р.) у Константинополі, церква Панагії Халкеон (1028 р.) (куполи нартекса) у Салоніках, афінські храми, зокрема церква Панагії Капнікареї (третя чверть XI ст.), церква Преображення Господнього (близько 1100 р.)); *завершення барабанів куполів суцільним рядом закомар, які частково або повністю декоративні (непов'язані з арками вікон)* (церква Живоносного Джерела (XII ст.) у Самарині, церква св. Апостолів (близько 1000 р.) і церква св. Теодорів (1049 р.) в Афінах); *декоративні закомари у завершенні стін наосу у храмах з куполом на восьми опорах (о. Хіос)* (католікон монастиря Неа Моні (1042–1049 рр.) та церква Панагія Кріна (кінець XII ст.) на Хіосі). Майже всі закомари конструктивні, адже заповнюють торці циліндричних або хрещатих склепінь, або ж попружні арки під барабанами куполів, чи утворені арками вікон, за винятком двох останніх варіантів, де закомари не пов'язані з конструкцією і виконують декоративну функцію. Проте відзначимо принципову різницю між декоративними закомарами у храмах Київської Русі та на о. Хіос. У храмах Русі декоративні закомари імітували торці склепінь, тоді як на Хіосі за декоративними закомарами розташовували конхи апсид, до того ж на кутах орієнтовані діагонально (декоративні закомари на кутах суміжних фасадів відповідали одній діагонально орієнтованій консі).

У києворуських пам'ятках кінця X – першої половини XI ст. суцільне закомарне завершення фасадних стін не зафіксоване. Під час археологічних розкопок першого мурованого київського храму Десятинної церкви (освячена 996 р. і майже повністю зруйнована під час монгольської навали 1240 р.) було знайдено блок мурування з частиною закомари [9, с. 11–13], яка належала бічному пряслу другого поверху західної галереї. Однак ця закомара не дає інформації про те, чи могло бути суцільне закомарне завершення усіх фасадів церкви.

У збережених києворуських храмах першої половини XI ст. закомари *in situ* відомі тільки в чернігівському Спасо-Преображенському соборі (закладений до 1036 р.). Тут вони розташовані лише в торцях рамен просторового хреста, тобто всі є конструктивними і поєднуються з горизонтальними карнизами у завершеннях стін інших компартиментів, як у візантійських храмах. У Софії Київській (літописи дають дві дати закладення: 1017 р. і 1037 р.) збереглися напівкруглі закомари в торцях рамен трансепта п'ятинавового ядра (західна закомара повністю втрачена), а форма завершення стін прясел кутових частин п'ятинавового ядра під барабанами малих куполів не з'ясована. У жодній із внутрішніх галерей не збереглися ні перекриття, ані фасадні стіни другого поверху, а тому невідомо, як виглядали первинні завершення фасадів Софії Київської [10].

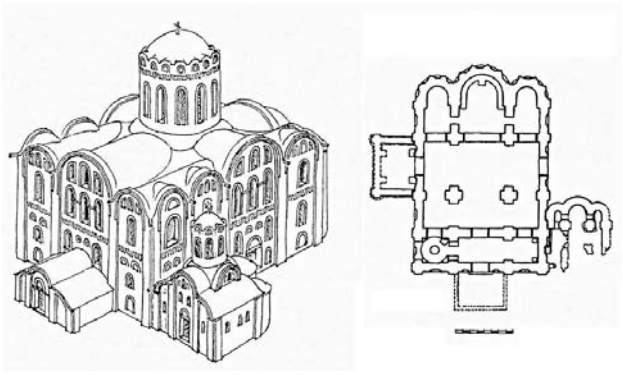
Історію закомарного храму варто починати з Софії Новгородської (1045–1050/52 рр.), в якій збереглися найбільш ранні відомі закомари над малими пряслами основного ядра, серед яких одна декоративна закомара, аналогії якій у візантійських храмах невідомі. Окрім того, західна галерея цього собору завершується конструктивними закомарами (подібно нартексу у візантійських храмах). Проте в Софії Новгородської закомарне завершення як композиційний принцип ще не склалося, оскільки тут закомари поєднуються з іншими формами завершення фасадних стін (горизонтальні карнизи, трикутні щипці) [8, с. 131]. Однак процес формування закомарного завершення в Софії Новгородській вже розпочався, тому будемо вважати її протозакомарним храмом.

Після завершення Софійського собору муроване будівництво у Новгороді на півстоліття припиняється, відновившись лише на початку XII століття. Подальший розвиток закомарного храму у другій половині XI ст. пов'язаний з Києвом. Можемо припустити, що закомари над малими пряслами, подібні до тих, які наявні у Софії Новгородській, могли існувати також у Києві в середині XI ст. у церкві св. Георгія, церкві св. Ірини та церкві в садибі Митрополичого будинку, але ці пам'ятки відомі лише за матеріалами археологічних досліджень, які не дають жодної уяви про характер завершення їхніх фасадних стін.

Успенський собор (1073–1087 рр.) Печерського монастиря у Києві є першим відомим закомарним храмом. Він був чотиристовпним хрестово-купольним храмом з нартексом, його основний об'єм – витягнутий уздовж осі захід-схід паралелепіпед, увінчаний одним куполом на барабані. Під час розбирання руїн собору (після вибуху 1941 р.) було виявлено фрагмент мурування із залишками композиції з вікна та двох ніш з площини закомари, які стали основою реконструкції закомарного завершення [11, с. 151–153; 12, с. 144]. Просторовій композиції Успенського собору притаманне пониження бічних вівтарних частин, відповідно пониженими були і закомари східних кутових компартиментів.

Майже одночасно з Успенським собором була зведена Михайлівська церква Видубицького монастиря (1070–1088 рр.), від якої збереглася лише західна частина. Її нартекс завершувався закомарами, про що свідчать залишки нижніх частин вікон чи ніш, які збереглися в напівколах, що мали завершувати південне прясло його західної стіни та прясло південної торцевої стіни. Про наявність закомар над малими пряслами наосу свідчать збережені залишки подвійних уступів на лопатках, що є нижніми частинами профілювання закомарних напівкіл, які починаються від рівня п'ят малих арок склепінь над хорами.

Побудований у 1108–1113 рр. Михайлівський Золотоверхий собор у Києві представляє вже завершені форми закомарного храму з нартексом (іл. 1). Об'єм цього храму такий самий, як і Успенського собору, витягнутий паралелепіпед, увінчаний одним куполом на барабані. Проте в Михайлівському Золотоверхому соборі, згідно з обмірами і фотографіями І. Моргилевського, при пониженні бокових апсид, п'яти всіх закомар розташовані на одному рівні [13–17], на відміну від Успенського собору, який мав понижені східні закомари. Однак ніші в цих закомарах, порівняно з нішами останніх малих закомар, були помітно нижчими, що приблизно відповідало рівню понижених східних кутових склепінь. Отже, підвищення східних компартиментів надбудовою декоративних закомар зумовлювалося, вочевидь, новими смаками, а збереження понижених ніш відповідало старій традиції [3, с. 248].

Іл. 1. Михайлівський Золотоверхий собор у Києві. План (Г. Івакін) і реконструкція загального вигляду XII ст. (А. Реутов). [5, с. 489]

У цьому соборі бачимо сформовану схему заповнення площини закомар, поширену в закомарних храмах Київської Русі в XII столітті. У конструктивних закомарах зберігається візантійська традиція розміщення вікон, у даному випадку – це композиція з трьох вікон. У декоративних закомарах розміщували ніші, оскільки вікна були неможливими, адже за ними розташовувалися схили склепінь. У Михайлівському Золотоверхому соборі це композиція з трьох ніш, яка імітувала троє вікон.

Статичний об'єм хрестово-купольного храму з нартексом Михайлівського Золотоверхого собору стане в першій половині XII ст. найбільш розповсюдженим композиційним типом закомарного храму.

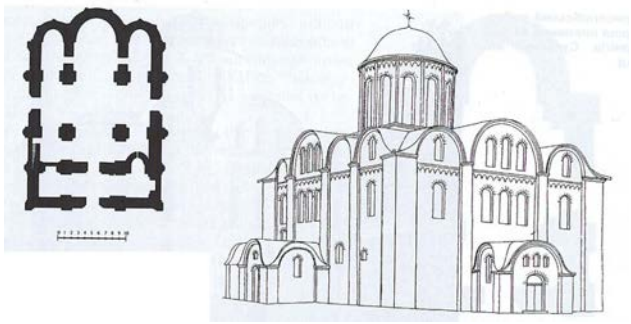
Водночас із Михайлівським Золотоверхим собором з'являється редукований тип закомарного храму, без нартексу. Його представляє Троїцька надбрамна церква (після 1106 р.) Печерського монастиря. У плані вона квадратна, тому всі її фасади однакові, зокрема і східний, який не має виступаючих апсид, тому що вони утоплені у товщі стіни. За відсутності горизонтальних членувань, на всіх фасадах домінують вертикалі лопаток з ярусами вікон між ними, що створює нову композицію з вертикальною орієнтацією об'єму церкви, на відміну від витягнутого паралелепіпеда храмів з нартексом.

Усі розглянуті храми Києва, а також Спасо-Преображенський собор у Чернігові та Софія Новгородська зведені у змішаній техніці «opus mixtum» з каменю та плінфи з утопленим рядом. Така техніка з часів побудови Десятинної церкви до перших десятиліть XII ст. на території Київської Русі залишається незмінною, варіюються лише розміри плінфи.

Майже одночасно з появою на початку XII ст. у Києві завершених форм закомарного храму у двох композиційних типах (з нартексом і без нього) виникають його перші регіональні варіанти з нартексом у Новгороді та Чернігові. Для обох цих варіантів притаманне розташування п'ят усіх закомар на однаковому рівні за відсутності пониження східної частини. Новгородський варіант є трансформацією об'ємно-просторової моделі закомарного храму, представленої Михайлівським Золотоверхим собором, під впливом Софії Новгородської, яка мала більш вертикальні пропорції порівняно з Софійським собором у Києві. Усі новгородські храми першої чверті XII ст. мають нартекси, але порівняно з київськими храмами вони вищі, що надає їхнім об'ємам вертикальної орієнтації. Новгородські храми, як і київські, зведені з каменю і плінфи у місцевій варіації мурувальної техніки «opus mixtum».

Чернігівський варіант закомарного храму дуже близько повторює горизонтально орієнтовану об'ємно-просторову композицію київських

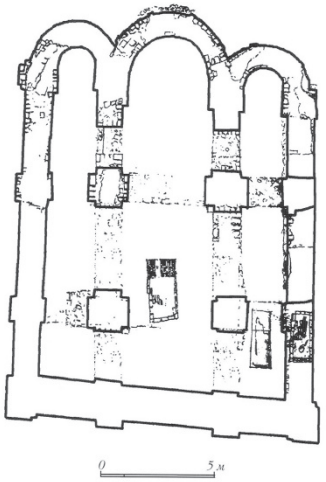
Успенського собору Печерського монастиря і Михайлівського Золотоверхого собору, однак реалізує її у західноєвропейській техніці рівношарового мурування з плінфи «opus isodos» (іл. 2). Одночасно в чернігівських храмах з'являються романські конструкції (хрестові склепіння) і декоративні елементи (аркатурний пояс, перспективні портали, напівколони на лопатках). Окрім того, сходи на хори в них розміщуються у товщі однієї зі стін, на відміну від київських і новгородських храмів, де сходи на хори розташовуються у вежі, яка прибудована до нартексу або вписана в нього частково або повністю.

Іл. 2. Успенський собор Єлецького монастиря в Чернігові. План і реконструкція загального вигляду (М. Холостенко). [5, с. 493]

У другій половині 1120-х – 1150-х рр. чернігівський варіант закомарного храму розповсюджується на теренах південних і південно-західних регіонів Русі (Київ, Переяслав-Руський, Смоленськ, Володимир-Волинський, Стара Рязань) і стає міжрегіональним. Відповідно з ним поширюється і мурувальна техніка «opus isodos». Паралельно з розповсюдженням чернігівського варіанту з другої половини 1120-х рр. виникають регіональні варіанти закомарного храму без нартексу. Один з перших таких варіантів, ймовірно, з'явився у Галицькій землі. Від усіх інших він відрізнявся муруванням з квадрів каменю. Але всі пам'ятки цього варіанту відомі лише за археологічними розкопками. Майже одночасно з ними виникає ще один варіант закомарного храму в Києві – києво-чернігівський, який має всі характерні ознаки чернігівського варіанту і відрізняється від нього відсутністю нартексу (іл. 3).

З 1160-х рр. будівництво закомарних храмів з нартексом майже припиняється. Натомість широкого розповсюдження набувають закомарні храми без нартекса, в межах яких формується кілька регіональних варіантів, які побутували до кінця XII століття. У цей час сформований в другій чверті XII ст. києво-чернігівський варіант стає міжрегіональним (іл. 4). Також з'являється локальний варіант закомарного храму без нартекса у Новгородській землі – це староладозький варіант, що є трансформацією новгородського варіанту початку XII ст., від якого він відрізняється відсутністю нартекса. Ще один локальний варіант закомарного храму без нартекса, який не вийшов поза межі регіону свого формування, виникає у середині XII ст. у Володимиро-Суздальській землі. Його ознаками є техніка мурування з квадрів каменю і романська декорація (аркатуро-колончасті пояси, перспективні портали і лутки вікон, зооморфна скульптура на фасадах). Можемо припустити, що основою для владимиро-суздальського варіанту закомарного храму був галицький, що виник у другій чверті XII ст. і для якого також характерне мурування з квадрів каменю. Адже в науці утвердилася думка, що в середині XII ст. до Володимиро-Суздальської землі прийшла артіль з Галицької землі [5, с. 522].

Іл. 3. Церква на вул. Юрківській в Києві. План (М. Сагайдак, М. Сергєєва). [18, с. 38]

Іл. 4. Церква св. Петра і Павла у Смоленську. Реконструкція. [4, с. 106]

У 1180–1190-х рр. у різних культурних центрах (Смоленськ, Київ, Овруч, Білгород) з'являються храми з набором типових ознак стовпоподібних композицій, зокрема вертикальний об'єм з трилопатевим завершенням, а також вертикально орієнтовані елементи декорації фасадів, передусім складнопрофільованими лопатками. У цей період відбувається стандартизація цього типу, який на зламі XII–XIII ст. майже витісняє закомарний тип і стає міжрегіональним до 1240 р., коли розвиток архітектури був перерваний монгольською навалою.

Висновки і перспективи використання результатів дослідження. Отже, у процесі формування та розвитку закомарного храму Київської Русі можна виділити такі етапи: 1) *середина XI ст.* – поява закомар у завершеннях малих прясел наосу; 2) *остання чверть XI ст.* – поява суцільного закомарного завершення фасадних стін; 3) *початок XII ст.* – сформована об'ємно-просторова модель закомарного храму у двох композиційних типах; 4) *перша чверть XII ст.* – поява перших регіональних варіантів закомарного храму з нартексом; 5) *друга половина 1120-х – 1150-ті рр.* – домінування закомарних храмів з нартексом; 6) *1160-ті рр. – кінець XII ст.* – домінування закомарних храмів без нартекса. Визначені етапи, які охоплюють період від середини XI ст. до кінця XII ст., дають підстави розглядати закомарний храм як самобутнє явище архітектури Київської Русі. Відсутність суцільних закомарних завершень у візантійській архітектурі, а також у храмах початкового етапу розвитку києворуської архітектури кінця X – першої половини XI ст. спростовує думку про візантійське походження закомарного храму і дає підстави вважати його здобутком архітектурної традиції Київської Русі.

Інформація про використання штучного інтелекту. *Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту використовувалися виключно для мовного редагування, перевірки граматики, перекладу або інших допоміжних завдань, без використання згенерованих ними об'єктів як результатів академічної діяльності.*

Список використаних джерел

1. Mikheienko K. Concepts of Old Rus' architecture development of the late 19th – 30s of the 20th century and the arch-gabled church. *Przeszłość ma przyszłość! / The Past Has a Future! 4th Scientific Conference of the Faculty of Archaeology, University of Warsaw (13–17.03.2023). Książka abstraktów/ Book of Abstracts*. Warszawa, 2023. P. 51–52.
2. Нариси історії архітектури Української РСР (Дожовтневий період) / голов. ред. В. Г. Заболотний. Київ: Державне видавництво літератури з будівництва і архітектури УРСР, 1957. 557 с.
3. Міхеєнко К. Архітектура Києва початку XII ст. і формування самобутньої архітектурної традиції Київської Русі. *Регіональні проблеми архітектури та містобудування: збірник наукових праць*. 2025. № 19. С. 246–253. DOI: https://doi.org/10.31650/2707-403X-2025-19-246-253
4. Історія української архітектури / ред. В. І. Тимофієнко. Київ : Техніка, 2003. 472 с.
5. Історія українського мистецтва : у 5 т. Т. 2 : Мистецтво середніх віків. Київ, 2010. 1293 с.
6. Історія цивілізації. Україна. Т. 2 : Від Русі до Галицького князівства (900–1256) / упоряд. О. Є. Черненко. Харків : Фоліо, 2021. 590 с.
7. Міхеєнко К. Закомарний храм. Регіональні традиції. *Українська академія мистецтва. Дослідницькі та науково-методичні праці.* Київ, 2018. Вип. 27. С. 33–43. DOI: https://doi.org/10.33838/naoma.27.2018.33-43
8. Міхеєнко К. Початковий етап формування самобутньої традиції сакральної архітектури Київської Русі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Архітектура»*. 2025. Вип. 7. № 4. С. 123–134. DOI: https://doi.org/10.23939/sa2025.04.123
9. Каргер М. Розкопки на садибі Київського історичного музею. *Археологічні пам'ятки УРСР.* Т. III : Ранні слов'яни і Київська Русь. Київ : Видавництво Академії наук Української РСР, 1952. С. 5–13.
10. Коренюк Ю. Софія Київська: нарис історії досліджень. *Художня культура. Актуальні проблеми.* 2023. № 19(2). С. 16–27. DOI: https://doi.org/10.31500/1992-5514.19(2).2023.294619
11. Холостенко М. В. Успенський собор Печерського монастиря. *Стародавній Київ.* Київ : Наукова думка, 1975. С. 107–170.
12. Холостенко М. В. Нові дослідження Іоанно-Предтеченської церкви та реконструкція Успенського собору Києво-Печерської лаври. *Археологічні дослідження стародавнього Києва.* Київ : Наукова думка, 1976. С. 131–165.
13. Київ. Михайлівський Золотоверхий собор XII ст. Стіни собору зовні під час руйнації. [Негатив]. *Національний заповідник «Софія Київська»*. Науково-фондовий відділ. КП-2а. Інв. № Н-884.
14. Київ. Михайлівський Золотоверхий собор XII ст. Фрагмент мурування [Негатив]. *Національний заповідник «Софія Київська».* Науково-фондовий відділ. КП-2а. Інв. № Н-887.
15. Київ. Михайлівський Золотоверхий собор XII ст. Фрагмент мурування [Негатив]. *Національний заповідник «Софія Київська»*. Науково-фондовий відділ. КП-2а. Інв. № Н-888.
16. Київ. Михайлівський Золотоверхий собор XII ст. Фрагмент західного фасаду [Негатив]. *Національний заповідник «Софія Київська»*. Науково-фондовий відділ. КП-2а. Інв. № Н-890.

17. Київ. Михайлівський Золотоверхий собор XII ст. Обмірне креслення. Фоторепродукція [Негатив]. *Національний заповідник «Софія Київська».* Науково-фондовий відділ. КП-37. Інв. № Н-1807.

18. Сагайдак М., Сергєєва М. Невідомий давньоруський храм на Юрківській. *Пам'ятки України: історія та культура*. 2015. № 5–6. С. 32–41.

References

1. Mikheienko, K. (2023). Concepts of Old Rus' architecture development of the late 19th – 30s of the 20th century and the arch-gabled church. *Przeszłość ma przyszłość! / The Past Has a Future! 4th Scientific Conference of the Faculty of Archaeology, University of Warsaw (13–17.03.2023). Książka abstraktów/ Book of Abstracts*, 2023, 51–52 [in English].

2. Zabolotnyi, V. H. (red.) (1957). *Narysy istorii arkhitektury Ukrainskoi RSR (Dozhovtnevyi period) [Essays on History of Architecture of the USSR (Pre-October Period)].* Derzhavne vydavnytstvo literatury z budivnytstva i arkhitektury [in Ukrainian].

3. Mikheienko, K. (2025). Arkhitektura Kyieva pochatku XII st. i formuvannia samobutnoi arkhitekturnoi tradytsii Kyivskoi Rusi [Kyiv Architecture of the Early 12th Century and the Formation of the Original Architectural Tradition of Kyivan Rus]. *Rehionalni problemy arkhitektury ta mistobuduvannia: Zbirnyk naukovykh prats [Regional Problems of Architecture and Urban Planning: Collection of Scientific Works],* 19, 246–253. https://doi.org/10.31650/2707-403X-2025-19-246-253 [in Ukrainian].

4. Tymofiienko, V. I. (red.). (2003). *Istoriia ukrainskoi arkhitektury [History of Ukrainian Architecture]*. Tekhnika [in Ukrainian].

5. Istoriia ukrainskoho mystetstva [History of Ukrainian Art] (2010). T. 2 : Mystetstvo serednikh vikiv [Art of the Middle Ages] [in Ukrainian].

6. Chernenko, O. Ye. (uporiad.) (2021). *Istoriia tsyvilizatsii. Ukraina. [History of Civilization. Ukraine].* T. 2: Vid Rusi do Halytskoho kniazivstva (900–1256) [From Rus to the Principality of Halych (900–1256)]. Folio [in Ukrainian].

7. Mikheienko, K. (2018). Zakomarnyi khram. Rehionalni tradytsii [The Arch-gabled Church: Regional Traditions]. *Ukrainska akademiia mystetstva. Doslidnytski ta naukovo-metodychni pratsi [Ukrainian Academy of Art: Research and Methodological Works]*, 27, 33–43. https://doi.org/10.33838/naoma.27.2018.33-43 [in Ukrainian].

8. Mikheienko, K. (2025). Pochatkovyi etap formuvannia samobutnoi tradytsii sakralnoi arkhitektury Kyivskoi Rusi [Early Stage of the Formation of the Unique Tradition of Sacred Architecture of Kyivan Rus]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriia "Arkhitektura" [Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series of Architecture]*, 7(4), 123–134. https://doi.org/10.23939/sa2025.04.123 [in Ukrainian].

9. Karger, M. (1952). Rozkopky na sadybi Kyivskoho istorychnoho muzeiu [Excavations at the Site of Kyiv Historical Museum]. *Arkheolohichni pamiatky URSR.* T. 3: Ranni sloviany i Kyivska Rus [Archaeological Monuments of the Ukrainian SSR. The Early Slavs and Kyivan Rus]. (s. 5–13). Vydavnytstvo Akademii nauk Ukrainskoi RSR [in Ukrainian].

10. Koreniuk, Yu. (2023). Sofiia Kyivska: narys istorii doslidzhen [Kyiv's Saint Sophia Cathedral: an Outline of the Research History]. *Khudozhnia kultura. Aktualni problemy [Artistic Culture: Topical Issues]*, 19(2), 16–27. https://doi.org/10.31500/1992-5514.19(2).2023.294619 [in Ukrainian].

11. Kholostenko, M. V. (1975). Uspenskyi sobor Pecherskoho monastyria [Dormition Cathedral of Pechersk Monastery]. *Starodavnii Kyiv [Ancient Kyiv]* (s. 107–170). Naukova dumka [in Ukrainian].

12. Kholostenko, M. V. (1976). Novi doslidzhennia Ioanno-Predtechenskoi tserkvy ta rekonstruktsiia Uspenskoho soboru Kyievo-Pecherskoi lavry [New Studies of the Church of St. John the Baptist and the Reconstruction of Dormition Cathedral of Pechersk Lavra in Kyiv]. *Arkheolohichni doslidzhennia starodavnoho Kyieva [Archaeological Studies of Ancient Kyiv]* (s. 131–165). Naukova dumka [in Ukrainian].

13. Kyiv. Mykhailivskyi Zolotoverkhyi sobor XII st. Stiny soboru zovni pid chas ruinatsii [Kyiv. St. Michael's Golden-Domed Cathedral of the 12th Century. Exterior Walls of the Cathedral during Its Destruction] [Negative] (n. d.). (Naukovo-fondovyi viddil, KP-2a, Inv. № N-884) *Natsionalnyi zapovidnyk «Sofiia Kyivska» [National Conservation Area "St. Sophia of Kyiv"],* Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].

14. Kyiv. Mykhailivskyi Zolotoverkhyi sobor XII st. Frahment muruvannia [Kyiv. St. Michael's Golden-Domed Cathedral of the 12th Century. Masonry Fragment] [Negative] (n. d.). (Naukovo-fondovyi viddil, KP-2a, Inv. № N-887) *Natsionalnyi zapovidnyk «Sofiia Kyivska» [National Conservation Area "St. Sophia of Kyiv"],* Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].

15. Kyiv. Mykhailivskyi Zolotoverkhyi sobor XII st. Frahment muruvannia [Kyiv. St. Michael's Golden-Domed Cathedral of the 12th Century. Masonry Fragment] [Negative] (n. d.). (Naukovo-fondovyi viddil, KP-2a, Inv. № N-888) *Natsionalnyi zapovidnyk «Sofiia Kyivska» [National Conservation Area "St. Sophia of Kyiv"],* Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].

16. Kyiv. Mykhailivskyi Zolotoverkhyi sobor XII st. Frahment zakhidnoho fasadu [Kyiv. St. Michael's Golden-Domed Cathedral of the 12th Century. Fragment of the Western Façade] [Negative] (n. d.). (Naukovo-fondovyi viddil, KP-2a, Inv. № N-890) *Natsionalnyi zapovidnyk «Sofiia Kyivska» [National Conservation Area "St. Sophia of Kyiv"],* Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].

17. Kyiv. Mykhailivskyi Zolotoverkhyi sobor XII st. Obmirne kreslennia. Fotoreproduktsiia [Kyiv. St. Michael's Golden-Domed Cathedral of the 12th Century. Measured Drawing. Photo Reproduction] [Negative] (n. d.). (Naukovo-fondovyi viddil, KP-37, Inv. № N-1807) *Natsionalnyi zapovidnyk «Sofiia Kyivska» [National Conservation Area "St. Sophia of Kyiv"],* Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].

18. Sahaidak, M., & Serhieieva, M. (2015). Nevidomyi davnoruskyi khram na Yurkivskii [An unknown Old Rus church in Yurkivska Street]. *Pamiatky Ukrainy: istoriia ta kultura [Sights of Ukraine: history and culture],* 5–6, 32–41 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 21.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 12.11.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)